

сынған айнаны қайтадан салдырып, бул айна өз-өзинен салынды. «Себеби өзи сынған әйнек өзи салынды», - дейди. Бул бир ған сөз арқалы меҳрибан ананың баланы урып-соғып жазаламай-ақ, сөз бенен тәрбиялауы, жалғанның өмири қысқа екенлигин түсиндириуи, зийреклиги көзге тасланады.

Г.Есемуратованың киши жанрлық шығармалары бир-бирин тәкирарламайтуғын ўақыяларға қурылуы, ана нәсияты, ана сағынышы, қызлардың пәк мухаббаты сыяқлы сезимлерден келип шығып белгили бир ўақыяларға қуралуы менен ажыралып турады.

Г.Есемуратованың қайсы шығармасын әдебий анализге алып қарасақ, ҳаял-қызлар образы бар. Жазыўшының ҳаял-қызлар темасында жазылған прозалық шығармаларын образлылығы, турмыс ҳақыйқатлығын берийдеги шеберлиги, психологизмнің басым тәреплер менен ҳәр қандай оқыўшының жүрек төринен орын алған. Оның шығармаларында реалъ турмысымызда жеке сийрек болса да ушырасатуғын ҳәр қыйлы типтеги ҳаял-қызлар образының жасалғанлығының гүўасы боламыз. Олардан: «Аймереке», «Ай бала», «Қара пышықтың ылайсаңы», «Ана», «Айдай қыз», «Қатын қартайғанша ис үйренеди» т.б. гүрриңлери ҳәр қандай оқыўшыға ой таслайды.

Г.Есемуратова турмыста көргенлерин, сезгенлерин жанлы тәризде көркемлеп сүўретлеп бере алатуғын жазыўшы. Оның «Аймереке» шығармасында да өмирдің қыйыншылықларына бас ийместен, қыйыншылықларға жеңилип қалмастан, баласын әкесиз жалғыз өзи тәрбиялаған ана образы дөретилген.

Аймерекениң күйеуи урысқа кетеди, ол усы аўырманлықты көтере алмай наўқасланып қалады. Күйеуинен «қара қағаз» келиуи Аймерекени әбден ҳалсызландырады. Усындай қайғылар искенжесинде ананың бирден-бир алданышы ҳәм сүйениши жалғыз перзенти еди.

Перзентиниң азамат болып ер жетиўинде ана сыпатында бар жигерин, меҳрин береді. Жазыўшы бул гүр-

риңинде қыйыншылықларды мәрдана жеңетуғын, меҳирли, жүреги мәртликке толы ана образын дөреткен.

«Қара пышықтың ылайсаңы» гүрриңиде өмирде алданған, нәкас, кара нийетли, шаңарақлы, ҳамелдар адамнан алданған ҳәм илажсыз қалған жас, нәўше қыздың аянышлы тәғдири сөз етилген.

Бул гүрриңнің бас қахарманы –Қаракөз. Ол өзинен әдеуир жасы үлкен баслық адамның алдаўларына исе-нип, жүкли болып қалады. Перзенти туўылған соң шарасыз ана баланы өлтирип, сабан гүдини астына көмип таслайды. Бирақ кара пышық себепли өли бала табылады. Баланың анасы яки атасы ҳеш ким анықлай алмайды. Бирақ гүди өртенген ўақытта ананың өкинишлери, перзентиниң сағынышы, көз жаслары ҳәм ҳәсиретлери айыбының әшқара болыўына себепши болады. Бул гүрриң жас қызларды өмирде ойлы нәзер менен бағыўға, ҳәр бир исте жол-жобасына кулақ тутыўға, әсиресе, турмыс, шаңарақ қурыўда сергек болыўға, өз ҳақхуқықларын қорғай алыўға шақырады.

Жазыўшының «Ана» гүрриңи лирикалық қахарман тилинен баянланған. Ош қаласында кишкене нәресте бийтаныс ҳаялға «Мама, мама! Сен мени қайда таслап кеттиң, мен сени изледим, көп күн әйнектен қарап отырдым, сен келмедің?» - дейди.

Бул ўақыяға ҳайран қалған ана баланы силкип таслап кетпей, ол уйықлағанша паркте баўырына басып отырады. Әкеси буннан бир жыл алдын бул баланың анасы бийўақ көз жумғанын айтады.

Бийтаныс ҳаял бул нәрестениң аянышлы тәғдирина, жетимлигине, анасына болған сағынышын жүреги менен қайғырады, бул ўақыяны тосыннан ушын келген қос қарлығаштың палапанына мегзетеди.

Жуўмақлап айтқанда, Г.Есемуратованың гүрриңлери қарақалпақ гүрриңшилигинде белгили салмақлы орынға ийе. Бул киши көлемли прозалық шығармаларында ўақыялардың раўажланыўы, тосыннан болған конфликтлер ҳәм шешимлери гүрриңнің ўақыялыққа бай екенлигин ҳәм әдебий баҳалылығын асырады.

Әдебиятлар

1. Алламбергенова П. «Терең идеялы, көркем гүрриңлер керек», //«Әмиўдәрә», 1991, №10, 78-б.
2. Өтеўлиев И. «Гүрриң жанрының мүмкиншиликлери» /Арал., 1993, №2-3, 75-78-б.
3. Өтеўлиев И. «Шийрин мухаббат ҳаққында толқыў». /Жан даўысы. Илимий-изертлеў. -Нөкис: «Билим», 1993.
4. Есемуратова Г. Шығармалары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», II том, 1997.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада қарақалпақ адабиетидеги эпик жанр ҳикоялар, ҳикояларда образ яратиш масалалары ўз ақсини топған. Ҳикоялардағы хотин-қызлар образлари ёзувчи Г.Есемуратова асарлари мисолида таҳлил қилинған. Ёзувчи Г.Есемуратованиң ҳикояларида она ва фарзанд образлариниң ўз аро мутаносиблиги кескин сюжетлар, конфликтлар воситасида баён қилинған, унда бадий маҳорат масалаларига ҳәм ўрин берилған.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается эпический жанр каракалпакской литературы рассказ и создание образа в рассказах на материале произведений писательницы Г.Есемуратовой. Проанализированы образы женщин в рассказах Г.Есемуратовой. С большим мастерством писательница показывает, что отношения между матерью и ребёнком характеризуются острыми противоречиями и конфликтами.

SUMMARY

The article is devoted to the study of an epic genre of Karakalpak literature a story and issues of creating images in the stories by the famous writer G.Esemuratova. There have been analyzed the women's characters in her stories. With great artistic skill the writer describes the relation between mother and child characterized by sharp contradictions and conflicts.

МИРТЕМИР - ҚОРАҚАЛПОҚ АДАБИЁТИНИНГ МОҲИР ТАРЖИМОНИ

Г.Қурамбоева - филология фанлари номзоди
Тошкент педиатрия тиббиёт институти

Таянч сўзлар: шеър, поэма, эпос, лирика, адабиёт, шакл, таржима.

Ключевые слова: стихотворение, поэма, эпос, лирика, литература, форма, перевод.

Key words: poetry, poem, epos, lyrics, literature, form, translation.

Миртемир ижодиниң бир кирраси бадий таржима билан боғлиқ. Шоир ижодий салохиятида бадий таржима катта роль ўйнайди. Адабий жараёнда ҳәм, илмда ҳәм исботланған ҳақиқат, бу.

Миртемирнинг таржимонлик фаолиятида қорақал-

поқ адабиётидан қилған таржималари алоҳида ўринға эга. Қорақалпоқ китобхонлари шоирни нафақат “Қорақалпоқ дафтари” туркуми орқали яхши билади, балки Бердақ асарлари, “Қирқ қиз” эпосиниң мохир таржимони сифатида ҳәм танийди ва қадрлайди. шоир-

нинг қорақалпоқ адабиётига қизиқиши ўтган асрнинг ўттизинчи йилларидан бошланган. У Қорақалпоғистонга биринчи марта 1938 йилда келган. Ва шундан бошлаб ўлкага тез-тез ташриф буюриб турган. Ҳар келганида Аббаз Дабилов, Жўлмирза Аймиров, Наврўз Жапақов, Хўжабек Сейтов, Тиловберган Жумамуратов, Ибройим Юсуповдек қорақалпоқ адиблари билан танишган, мулоқотда бўлиб, дўстона муносабат ўрнатган. Бу ҳамкорлик шоирни тобора қорақалпоқ адабиётига яқинлаштирди, мумтоз шоирлар ижоди билан муфассал танишиш имконини берди. “Мени Бердақ ижодига етаклаб олиб борган йўл шундоқ”, - деб ёзган эди Миртемир хотираларидан бирида.

Гарчи Миртемир Бердақ мероси билан ўттизинчи йилларда танишган бўлса-да, асарларини ўзбек тилига таржима қилишга эллагинчи йилларнинг бошларида киришган. Шоир 1951 йилда Бердақнинг бир неча поэмалари ва шеърлар туркумини ўзбекчалаштирди, “Омонгелди”, “Ерназар бий”, “Ахмоқ подшоҳ” достонларини ўқувчиларга тақдим этди. Сўнгги йилларда бу таржималар “Танланган асарлар” деган номда тўлдирилган, қайта ишланган вариантда бир неча марта чоп этилди. Таржималар ҳақида ўз вақтида филология фанлар номзоди Б.Қурбонбоев қисман тадқиқот юритди. Жумладан, муаллифнинг “Бердақ ижоди” (1977), “Бердақ ва ўзбек адабиёти” (1982) номли рисоаларида мавзуга тўхтаган, имкон қадар шеърлар ва поэмалар таржимасига муносабат билдирган эди. Агар бу тадқиқотларнинг қарийб қирқ йил олдин яратилганини инобатга олсак, мавзу янгича, янги мезон, янги материаллар асосида ўрганиш заруратини келтириб чиқарадики, биз мавзу талқинига айнан шу мезондан ёндашишга ҳаракат қиламиз. Ва таржима таҳлилини янги манбалар билан кенгайтиришга интиламиз.

Маълумки, Бердақ лирикасида ижтимоий мазмун-моҳият етакчи. Шоир дунё ташвишлари, олам ва одам ҳақида, адолат ва адолатсизлик, нодонлик ва манманлик, инсоф ва диёнат тўғрисида қалам тебратди. Адолат томонидан туриб ноҳақлик ҳамда виждонсизликка қарши зулмни қоралаб, золимларни фош этади. Шоирнинг “Халқ учун”, “Яхшироқ”, “Келин”, “Бу замон”, “Нодон бўлма”, “Қарамас”, “Қўрарман” ва яна туркум шеърлари айнан шу ғояларга қурилган, таржималарида ҳам шу поэтик фикр яхши сақланган. Бердақнинг “Халқ учун” шеъри инсонийликни улуғловчи мадҳия, десак муболаға эмас. Одабийлик тараннумининг олий ифодаси бўлмиш бу шеърни Миртемир жуда маромига етказиб ўғирган, насиҳат оҳанги таржимада ҳам жуда таъсирли, мазмунли чиққан. Қуйидаги икки бандни таржимага солиштириб кўрайлик:

Жигит болсан арысландай туўылган,
Хызмет еткил удайына халық, ушын.
Жигит болсан арысландай туўылган,
Ҳеш қашан да жумыс етпес өзи ушын...

Таржимада:

Йигит бўлсан арслон каби туғилган,
Ҳамиша сен хизмат этгил халқ учун.
Йигит бўлсан арслон каби туғилган,
Ўзим демай, ғамхўрлик қил халқ учун.

Аслиятдаги насиҳат мотиви, тарбиявий моҳият, даъват, эзгуликка чақирик, қорақалпоқ шоири услубига хос халқона бадиий шаклда ўғирилгани таржимоннинг устунлиги. Баъзи мисраларга сайқал берилган. Шарқ шеъриятига мос мурабба усулида таржима қилгани ўзини оқлаган. Айтайлик, таржимоннинг биринчи банднинг тўртинчи “*Ҳеш қашанда жумыс етпес өзи ушын*” деган мисрани “*Ўзим демай, ғамхўрлик қил халқ учун*” мазмунида ижодий ўғирилгани маҳорат белгисидир. Асл нусхада поэтик маъно бироз дағалроқдек ўқилади, таржимада силлиқлашган.

“Яхшироқ” номли шеър Бердақ лирикасининг кашфиётларидан бири. Шоирнинг бадиий-эстетик идеали, ахлоқий қарашлари, фалсафий мушоҳадалари умуминсоний аҳамият касб этади. У “Халқ учун” шеърининг мантикий давомидек туюлади. Ҳар бир мисрасида ахлоқий қоидаларга амал қилиш чақириғи баралла янграб туради.

Жумыс исле, туўылган соң ел ушын,

Жаныңды аяма елде ер ушын.

Киндектен қан тамып, туўған жер ушын,

Өлип кеткениңше хызмет жақсырақ.

Таржимада:

Ишни ишла, туғилгансан эл учун,

Жонингни аяма, элда эр учун.

Киндек қони томган азиз ер учун,

Ўлиб кетганинча хизмат яхшироқ.

Таржимон мисраларни сўзма-сўз ўғирганига гувоҳсиз. Бадиий таржимада бу усул ҳам қўлланилади. Бироқ, таржимашуносликда сўзма-сўз таржимадан қочиш кераклиги тўғрисида даъватлар ҳам бор. Бизнингча, бу фикрга тўла-тўқис қўшилиш қийин. Айниқса, яқин тиллар, айтиайлик, ўзбек ёки қорақалпоқ тилидан шеърини таржималарда бу усул ўзини оқлаганига қўплаб мисоллар бор. Миртемир таржимонлик фаолиятида бу усулни муваффақиятли қўллаган. Ва юқоридаги мисол фикримизга далил.

Бердақнинг насиҳатбоп шеърлари таржималарига тўхталдик. Ваҳоланки, шоирнинг бошқа ижтимоий мавзулардаги шеърлари таржималари ҳам оз эмас. Масалан, шоирнинг “Бўлган эмас”, “Солик”, “Қарамас”, “Кўринди”, “Айрилик”, “Ёз келарми?”, “Умрим” номли шеърларида азоб-уқубатларга маҳкум этилган лирик қаҳрамоннинг қайғу, ўкинчлари, қўрғуликлари, инсонни маънан ва ахлоқан таҳқирлаган ўтмиш замонга нафрати норозилик оҳангида ёритилган. Шоир қалбини ўртаган жаҳолат, ғам-алам, халқ бошига тушган бало-қазолар, изтироблар шеърларнинг мазмун-моҳиятини ташкил этади. Таржимон бу норозилик оҳангини, лирик қаҳрамоннинг қалб тўлғанишларини, эзгулик билан жаҳолат ўртасидаги ички зиддиятни, адолатсиз тузумга нисбатан ошқора муносабатни қалбидан ўтказиб, чуқур ҳис қилган ва ўзбек тилида бера олган. Бир банд таржимаси фикримизни тасдиқлаши мумкин:

Гүл болдым, гүл жайнамадым,

Ойшы болдым, ойламадым.

Бүлбүл болдым, сайрамадым,

Қонар гүлим болған емес...

Банд гарчи сўзма-сўз ўғирилган бўлса-да, ҳар мисра янгидан ижод қилингандек, ўзбекона поэтик тилда, ўта жарангдор маъноли сўзлар воситасида таржима қилинган.

Гүл бўлдимү яйрамадым,

Оқил бўлиб ўйламадым.

Булбул бўлиб сайрамадым,

Ҳодиса кам бўлган эмас...

Банднинг тўртинчи мисраси бироз мавҳум. Асл нусхада шоир сайраш учун гулим йўқ демокда: “*Қўнар гулим бўлган эмас*”. Таржимон бу мисрани “*Ҳодиса кам бўлган эмас*” деб ўғирган. Банднинг мазмунига деярли боғланмайди.

Энди Бердақ достонларининг ўзбек тилига таржималари тўғрисида икки оғиз. Шоир меросининг катта қисмини достон ва поэмалари ташкил этади. Миртемир бу асарлар таржимасига ҳам масъулият билан ёндашган, асл нусхасига мослаштириб яхши ўғирган. Масалан, “Омонгелди”, “Шажара”, “Ерназар бий”, “Ахмоқ подшоҳ” каби поэма ва достонларнинг бадиий таржимасида жиддий хатолар қўзғатилмайди. Таржимон баъзиларини қисқартириб таржима қилган бўлса-да, достонларнинг ғоявий йўналиши, сюжет ва композицион бутунлигига салбий таъсир кўрсатган эмас. Чунки

меъёрида қискартириб таржима қилиш таржимачилик таржибасида бор.

“Омонгелди” поэмасидаги Омонгелди, “Ерназар бий” поэмасидаги Ерназарбий образлари, “Шажара”даги қатор тарихий шахслар, шаҳарлар, уруғлар, бой ва бийлар, географик атамаларга доир маълумотлар, улар билан боғлиқ сюжет чизиқлари, ҳамма бадиий-эстетик унсурлар таржимада тўла акс этган. Таржимон поэмаларнинг бош қаҳрамонлари таржимасига алоҳида эътибор берган. Қаҳрамон уларнинг ватанпарварлиги, эл бошқарувдаги фидоийликлари тасвирланган эпизодлар таржимаси асл нусхага мос. Мана, мисол:

Кўриб томоша қилингиз,
Не ажойиб полвон келди.
Келса бобосин билингиз,
Юрт оғаси Омонгелди.

Ёки:

Саваш куни илғор ташлаб,
Сардор бўлиб юриш бошлаб.
Ёвларининг кўзин ёшлаб,
Полвон эди Ерназар бий

Ўзбек ва қорақалпоқ тилларининг яқинлиги, синтактик қурилишидаги ўхшашлик, қолаверса, икки халқ адабиёти, хусусан, дostonчиликдаги муштарак жиҳатлари, умумийликлар сўзма-сўз, мисрама-мисра, мурабба усулида таржима қилиш имконини яратган. Самараси, айниқса, “Ахмоқ подшоҳ” дostonи таржимасида яққолроқ кўринади. Дoston Бердақ меросининг ёрқин саҳифаларидан бири. Асарнинг кўп эпизодлари драматик руҳда ёзилган. Образлараро тўқнашув, зиддият, эзгулик билан зулм ўртасидаги кураш мотиви асарнинг бошидан охиригача қизил ипдек тортилган. Бадиикчи қизи Гулимнинг подшоҳ ясовуллари билан тўқнашуви, подшоҳ билан юзма-юз тортишуви, Ахмоқ подшоҳнинг Гулимлар оиласи бошига солган кулфатлари, отанинг руҳий изтироби, Гулзор ва Анор каби қизларнинг аччиқ қисматига даҳлдор драматик лавҳалар таржимаси ҳам ҳаяжонли ўқилади. Гулимнинг зўрлаб хон саройига олиниши, қиз тўққани учун таҳқирлаб, гўдакни ўлимга ҳукм қилгани, суюнчи сўраб борган Зорунинг шафқатсизларча жазоланиши китобхонни ҳам ларзага солади. Бу аянчли воқеалар тасвири асл нусхада қанадай бўлса, таржимада ҳам худди шундай таъсирли. Гулимнинг ясовулбошилар билан диалогига эътибор беринг:

- Ғөззал екенсең, келискен,
Кеўлинди өзиң берипсен.
Ханның, түсине енипсен,
Апарамыз, - деген екен.
Қизнинг жавоби:
Қыз деди сонда: - уятсыз,
Жўзлери қара иймансыз.
Ата-анасы қадирсиз,
Сандаламаң! - деген екен.

Савол жавобнинг мазмуни, драматик оҳанги таржимада янада кучлироқ, бетакрор рамзлар билан бойитилган. Гулимнинг жасорати ва дадиллигига кўпроқ урғу қилинган.

- “Хон сени тушда кўрибди,
Кўнглини сенга берибди.
Ишқингда оҳлар урибди:
-Қиз бесадо турар эди.
Деди Гулим: - “Виждонсизлар.
Юзи қаро, иймонсизлар,
Оқпадар-у чаёнсизлар,
Не дейсиз отам олдида”.

Подшоҳ ясовулларига нисбатан таржимада ишлатилган “оқпадар”, “чаён” сўзлари интонацияни қучайтириб, гоёни янада чуқурлаштирган, душманлар устидан ўқилган ҳукмдай янграйди. Бундай ижодий таҳрир ҳар бир банд таржимасида бор. Дoston ўз қизига уйланишни ният қилган ахмоқ подшоҳнинг шарманда-

ларча фожиали ўлими билан яқунланади. Халқ қудрати азоб укубатларга барҳам беради. Зулм енгилиб, адолат ўрнатилади. Бу ечим таржимада яхши акс этган.

Миртемирнинг қорақалпоқ адабиётидан қилган таржималари тўғрисида сўз юритар эканмиз, шоирнинг яна бир таржима асари хусусида қисман маълумот беришни ўринли ҳисобладик. Бу – машҳур қорақалпоқ эпоси “Қирқ қиз” таржимаси билан боғлиқ масала. Миртемир дoston таржимасига ўтган асрнинг қирқинчи йилларида қўл урган. Маълумотларда қайд этилишича, дoston қорақалпоқ тилида босилиб чиқмасдан илгари, биринчи марта қорақалпоқ тилида 1949 йилда нашр этилган асарнинг Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига топширилган қўл ёзма нусхаси асосида, уюшма тавсияси билан таржима қилинган. “Қирқ қиз” Қурбонбой жиров Тожибоевдан А.Бегимов, Ш. Хўжаниёзов, С.Мавленов томонидан 1938 йилда ёзиб олинган. Таржима икки ижодкорга топширилган. Эпоснинг биринчи ярмини Уйғун, иккинчи ярмини Миртемир ўзбек тилига ўгирган. Асар биринчи марта 1948 йилда ўзбек тилида босилган. Иккинчи қайта нашри 1956 йилда амалга оширилган. Миртемирнинг қорақалпоқ адабиётини яхши билгани, қорақалпоқ тилидан хабардорлиги таржиамнинг муваффақиятини таъминлаган омиллардан бири эди. Поэманинг кўп саҳифалари қискартириб таржима қилинган бўлса-да, асарнинг негиз сюжети, бош ғоявий-бадиий хусусиятлари таржимада сақланган. Дostonнинг драматик руҳи, етакчи образлари, миллий колоритига доир эпизодлар таржимада ҳам яхши чиққан. Гулойим, Арслон, Сарбиноз, Суртайшо, Оллаёр, қалмоқ лашкарлари билан боғлиқ конфликтлар, тўқнашувлар акс этган ҳаяжонли воқеалар таржимада ҳам бор. Умуман, эпосдаги такрорий ўринларнинг ихчамлаштириб таржима қилингани ўқувчида жиддий эътироз уйғотмайди. Эпосга хос поэтик жозиба ва сеҳрни шоирлик маҳоратини ишга солиб Миртемир шундай ўгирганки, ўзбек китобхони асар руҳига кириб мазмунини идрок этади, ҳаяжон ва завқни ҳам ҳис қилади. Бу фикрларнинг исботига мисол қани деган савол туғилиши мумкин. Мақоланинг ҳажми бунга имкон бермайди. Мавзу каттароқ махсус тадқиқотни такозо этади. Шу боисдан мавзуга доир фақат маълумот бериш билан чекландик. Миртемирнинг қорақалпоқ адабиётидан қилган таржималарининг мундарижаси кенг ва ранг-баранглигини қисман бўлса-да изоҳлаш мақсадида бу масалага йўл-йўлақай тўхтадик.

Қисқаси, Миртемирнинг қорақалпоқ адабиётидан қилган таржималари ўзбек-қорақалпоқ, қорақалпоқ-ўзбек адабий алоқаларининг мазмунли саҳифаларидан бирини ташкил этади, ҳар икки адабиётдаги таржима асарларини ранг-баранглаштиради. Шоирнинг қардош адабиёт олдидаги катта хизматларидан бири ҳам шу – икки адабиёт ўртасидаги дўстлик ришталарини бадиий таржималар орқали мустаҳкамлашдир. Шу боисдан ҳам, ўзбек-қорақалпоқ ёки қорақалпоқ-ўзбек адабий алоқалари хусусида сўз очилгудек бўлса, Миртемирнинг “Қорақалпоқ дафтари”, бу адабиётдан қилган таржималари номи ижод аҳли томонидан биринчилар қаторида мамнуният билан тилга олинади. Дарҳақиқат, бу масалада устоз шоир Миртемирнинг хизмати бекиёс, ибратли. Шоирнинг бу хизматлари Бердақ номидаги Қорақалпоғистон давлат мукофоти билан тақдирлангани бежиз эмас. Шоир қорақалпоқ ва ўзбек адабиёти мисолида ўзaro мавзу алмашув, таржима масалалари юзасидан ўзига хос аъёна яратди. Келгуси авлод учун бу аъёна маҳорат мактаби вазифасини ўташига ишонч бор. Авлод давомчилари, бугунги ижодкорлар аъёнанани – қардош адабиётларга хизмат қилиш, ютуқлари билан ўз халқини ҳам таништириш аъёнасини давом эттириб, ривожлантири-

салар айни муддао бўларди. Истиклол даврининг орқали халқлар дўстлигига хизмат қилишда. Бу жараён, барча ижодкорлар олдига қўяётган асосий айниқса кейинги икки-уч йилда юксалиб бораётгани талабларидан бири ҳам шунда-адабиётлар дўстлиги тахсинга лойиқдир.

Адабиётлар

1. Бердақ. Сайланды шығармалары. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1997.
2. Бердақ шъриятдан. -Тошкент: 1983.
3. Миртемир. Асарлар. 4 жилдлик. 3 жилд. -Тошкент: 1982.
4. Миртемир. Қарақалпақ дәптери. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1980.
5. Қурбанбаев Б. Бердақ ва ўзбек адабиёти. -Тошкент: 1982.
6. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлык. 9 том. -Ташкент: 2009.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Миртемирнинг қарақалпоқ адабиёти билан алоқалари Бердақ шеърляти ва достонларидан қилган таржималари, шунингдек, "Қирқ киз" эпосининг ўзбек тилига таржималари ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается связь Миртемира с каракалпакской литературой, переводы стихотворений и поэмы Бердаха, а также эпоса "Кырк кыз" на узбекский язык.

SUMMARY

The article considers the connection of Mirtemir with Karakalpak literature, translation of Berdakh's poems, as well as the epos "Kirk kiz" into Uzbek.

«САЯТХАН-ХАМРА» ДЭСТАНЫНДАҒЫ КУЛЬМИНАЦИЯЛЫҚ ШЕШИМЛЕР

Ф.А.Максегова - докторант

Ўзбекистан Республикасы Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлими Қарақалпақ гуманитар
илимлер илим-изертлеу институты

Таянч сўзлар: достон, миллий ижод, миллий хусусиятлар, сюжет, эпизод, мотив, композиция.

Ключевые слова: дастан, национальное творчество, национальные особенности, сюжет, эпизод, мотив, композиция.

Key words: epos, national creation, national characteristics, plot, episode, the motive, composition.

«Саятхан-Хамра» дэстанын ўйрениў арқалы, ата бабаларымыздың узақ эсирлер даўамындағы турмыс-лық машқалаларын, халықлар аралық қатнасықлардың гейпара ўлгилерин, миллий дәретиўшилиқ қәбилетлериниң жемислерин, ўрп-әдет, дәстүрлерин улыўма миллий өзгешеликлерин баҳалаў имканиятина ийе боламыз.

«Саятхан-Хамра» дэстанындағы ўақыялардың шешилиўин тәмийинлейтуғын сюжетлер, эпизодлар, мотивлер дәретпениң пүтин баслы мазмунын жуўмақлаўшы характерге ийе болады. Бул ўақыяларға шекемги болған қарама-қарсылықлар кем-кемнен күшейип өзлериниң анық нәтийжелерин сәўлелендирўге шекем көтериледи. Мәселен, Хамра-Саятхан менен оның бағында ушырасқаннан кейин ол жерде әдеўир ўақыт иркилип қалыўы, сүйген яры менен, оңашада айшы-ишретте өмир кешириўи, хәр қыйлы бағ сейиллери қахарманлардың мақсетлерине жетиў жолындағы ҳәрекетлерин қәлиплестириўге хәм беккемлеўге жәрдем береді. Яғнай, олар бир-бирине қосылыўға, ел-журтына қайтып той-тамашаларын өткерийўге кириседи. Олардың рәсмий түрде қосылыўы аңсат болмайды. Ең шешиўши қыйыншылықларды басларынан кешириўге туўра келеди. Яғнай, ўақыялардың кескинлесиўи өзиниң ең жоқарғы шегине жетеди. Дэстандағы Саятханның әкеси Маматхан (Мәмметхан) қызының не менен шуғылланып жүргенинен хабарсыз болады. Қызының «қылмыссы» ҳәрекетлерин биреўлер арқалы билгеннен кейин, бундай қолайсыз ислердиң алдын алыўға барынша ҳәрекет етеди. Дэстанның қарақалпақ версиясында бул сюжеттиң орайында Маматханның өзи турады хәм қызының изинен бир өзи (вариантларда 40 әскер менен) куўады.

Саятханның өз журтынан шығыўы қарақалпақ вариантларында хәр қыйлы өзгешеликлерге ийе. Биринде Саятхан «Атасының сейисханасынан еки жорғаны келтирип, тилладан егерлеп, ушығадан терликлеп, еккисине еки ғалы қоржын қызыл тилләны бөктерип, бирисине өзи минип, бирисине Хәмиражанды миндирип, үш жүз алтмыш қызларға жуўап берип» [1:224-225] жолға түседі. Бунда ели-журты менен хошласыў түриндеги сынсыўға оғада жақын ишки туйғылар сәўлеленеди:

Қызыл шәндән гүл орадым беліме,
Ашық болдым ярдың шийрин тилине,
Сапар еттим хан Хәмиренің елине,
Жуўап берши қызлар кетмели болдым.

Бағы-бостанымнан кешип бараман,
Айралық араға түшип бараман,
Ышқы отына күйип-писип бараман,

Жуўап бер пәрийлер кетмели болдым . . . [1:225].

делинсе, оның басқа вариантында Хамра өзиниң ели-журтын сағынғанын айтып бирге кетиўди өтиниш етеди.

Хәмира көңли сени алып кетмели,
Анда барып бирге ишрет етмели,
Жүриң бирге, ярым, елге кетели,
Енди өз журтыма кетмели болдым [2:274].

Буған жуўап ретинде Саятхан: «Сизиң елде нелер бар?» деген мәниде сораўлар берип, Хамра оған жуўаплар қайтарып яғлы-бәхәр айтысады. Ақырында, Хамраның берген жуўапларына кеўли толғаннан кейин, бирге кетиўге қайыл болады хәм «Саятхан пәрий атасына Бану деген кәнийзин жиберип, ат-жарақ, әспабы менен еки ат алдырады. Ат-жарақ аслахаларын көрип Хамраның ўақты хош болып . . . Саятхан пәрий он түйеге ғәзийнелерин жүклеп, қымбат бахалы малларға үстин толтырып, Саятхан да үстине еркек липасын киийп, аттың үстине минип, найза, қылыш, жай урыс аслахаларын белине бәнт етип, түйелерди жетелеп, Хамражанды жанына алып, кешлетип жолға раўана болдылар» [2:275]. Көринип турғандай, бул вариантта қыздың узатылыўына байланыссыз ўрп-әдет, дәстүрлериниң излери байқалады. Деген менен, миллий дәстүрлердиң «бузылыўы да», басқаша түс алып тәрийпленіўи де көбирек ушырасады. Әдетте, лирикалық рухтағы дэстанларда қыз бенен жигит бала ўақытларынан баслап ақ, хәттеки, туўылмасларынан бурын ақ бир-бирине атастырылып қойылған болады. Соң олардың тәғдирлери айра түсип бирин-бири излеў менен ўақыя раўажланып бара береді. Ал, бул дэстанда усы баслама сақланғаны менен ўақыялардың желиси қахарманлардың түс көриў мотиви менен даўам етеди. Қыздың ата-анасының болажақ күйеўи хәққында улыўма хабар болмайды. Тек қыз себепши болғаннан кейин барып, бул сыр ашылады. Бундай жағдайда ата-ананың